

N.A. SHERMUHAMEDOVA

INSON FALSAFASI

373.6
sh 95

74.20

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

N. Shermuxamedova

**INSON FALSAFASI
DARSLIK
(falsafa magistratura mutaxassisligi uchun)**

**Toshkent
“Innovatsiya-Ziyo”
2020**

UDK: 373.6
BBK: 74.200.526
A 95

N. Shermuxamedova

**Inson falsafasi /darslik /. – Toshkent.: «Innovatsiya-Ziyo”, 2020,
390 bet.**

Darslik Falsafa magistratura mutaxassisligi fanlari turkumiga kiradi, uning mazmuni DTS va namunaviy dastur mazmuniga mos. Darslik ikki qismdan iborat. Birinchi qismda inson o'ta faol va o'zgaruvchan fenomen degan g'oya ilgari suriladi. Zotan inson haqidagi mistik ta'limotlar klassik falsafiy nazariyalar, fizika, biologiya va psixologiya sohasidagi eng yangi kashfiyotlar bilan bog'liq, ammo bu insonning butunlay yangi obrazi yaratilishiga olib kelgani yo'q.

Darslikning ikkinchi qismida dindorlik hodisasi madaniyat, ayrim ijtimoiy va tabiiy fanlarning keng ma'lumotlari yordamida kompleks tahlil qilinadi.

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi muvofiqlashtiruvchi kengashining qaroriga binoan nashr etishga tavsiya olgan.

Taqrizchilar:

Mas'ul muharrir:

f.f.d., professor Q. Shodmonov

Taqrizchilar:

f.f.d. professor J.Yaxshilikov

f.f.d. professor T. Gabitov

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGINING 2020-YIL 18-AVGUSTDAGI 418-SONLI
BUYRUG'I BILAN NASHRGA TAVSIYA ETILGAN.**

ISBN 978-9943-6792-8-3

© N. Shermuxamedova., 2020.

© "Innovatsiya-Ziyo", 2020.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MUSTAQILLIGINING 30 YILLIGIGA BAG'ISHLANADI.

KIRISH

XX va XXI asrlar chegarasida butun dunyoda yuz bergan olamshumul ijtimoiy o'zgarishlar Uyg'onish davrida vujudga kelgan sivilizatsiya tipidan, insonning kundalik hayotidan eng yangi texnologiyalar, shu jumladan, axborot texnologiyalari keng o'rin egallashi bilan bog'liq bo'lgan yangicha tipdagi sivilizatsiyaga o'tish bilan tavsiflanadi (bu yerda muhimi shundaki, axborot postindustrial jamiyat kodi bo'lib xizmat qiladi). Ilgarigi jamiyatlar va ularning a'zolarini bir-biri bilan bog'lagan qadriyatlar tizimlari ko'z o'ngimizda vayron bo'lmoqda, eski, aksariyat hollarda arxaik va dekadentcha tuzdagi sotsiumlarning ba'zi bir unsurlarini o'z ichiga olgan yangi jamiyat vujudga kelmoqda. Rim klubining eng so'nggi ma'ruzalaridan birini tayyorlagan A. King va V. Shnayder bunday o'zgarishlarni «birinchi global inqilob» sifatida tavsiflaydilar. Ularning fikricha, mazkur inqilob «geostrategik bo'hronlar, birikuvi noma'lumlik sari eltuvchi ijtimoiy, texnologik, madaniy va boshqa xil omillar ta'sirida shakllanadi»¹. Bularning barchasi inson muammosiga yanada dolzarbroq tus beradi, zero, u jamiyatning tizim hosil qiluvchi omili hisoblanadi. Aynan global inqilob sharoitida, sivilizatsiya hayotida tub burulish yuz berayotgan bosqichda inson fenomenining mazmun va mohiyati, uning asrlar o'sha diniy, falsafiy, badiiy va ilmiy izlanishlar diqqat markazidan chiqmay kelayotgan murakkab tabiati bo'rtib namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda insoniyat taraqqiyotida tub burulish yuz bermoqda va buni davrimizning ijtimoiy bo'hronlarigina emas, balki ekologik halokat, resurslarning kamayishi, giyohvandlik balosi va hokazolarda ifodalanayotgan global inqiroz ham tasdiqlaydi degan fikr ijtimoiy ongdan yanada mustahkam o'rin olmoqda. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarning yangicha tipini, yangicha ijtimoiy qurilish shaklini, ijtimoiy dunyoda insonning yangicha maqomini topish yo'lidagi izlanishlar bilan tavsiflanayotgan global inqilob kishilik taraqqiyotida yangi bosqich boshlanganligidan dalolat beradi. O'z davrida K. Yaspers «Tarixning ma'nosi va vazifasi» asarida tarix va insoniyatning yagonaligini isbotlash uchun «dunyoviy vaqt o'qi» konsepsiyasidan samarali foydalangan edi. Ushbu konsepsiya Xitoy, Hindiston va g'arbning jahon tarixida miloddan avvalgi 800 va 200-yillar oralig'idagi alohida bosqichni ifodalaydi. «Bu davrda juda ko'p g'ayrioddiy voqealar va jarayonlar yuz beradi», -deb

¹ King A., Шнайдер В. Первая глобальная революция // Радикал. 1991. 18 дек. № 49-50. - 3-6.

yozadi faylasuf. Ayni shu davrda Xitoyda Konfutsiy va Laotszi yashaydi, xitoy falsafasining yangi yo'nalishlari, Mo-szi, Chjuan-szi, Le-szi va boshqalarning g'oyalari paydo bo'ladi. Hindistonda Upanishshadlar vujudga keladi, Budda yashaydi, falsafada voqelikni falsafiy nuqtayi nazardan anglab yyetish imkoniyatlarining barchasi (skeptitsizmdan boshlab materializm, sofistika va nigilizmgacha) o'rganiladi; Eron va Markaziy Osiyoda Zardusht yovuzlik bilan kurash olib borayotgan dunyo haqidagi ta'limotni yaratadi; Falastinda payg'ambarlar – Iliya, Isayya Ieremiya va Ikkinchi Isayya faoliyat ko'rsatadi; Yunonistonda – bu Gomer, faylasuflar Parmenid, Geraklit, Platon, tragiklar, Fukidid va Arximed davri. Ushbu ismlar bilan bog'liq bo'lgan g'oyalar va asarlarning barchasi Xitoy, Hindiston va g'arbda oz sonli yuz yilliklar mobaynida deyarli bir vaqtda paydo bo'lgan»².

Bir-biridan geografik jihatdan farq qiluvchi bu uch madaniy dunyoning umumiy jihatlari quyidagilardir:

birinchidan, inson borliqni, o'z-o'zini va o'z chegaralarini anglab yetishi natijasida vujudga kelgan yangi dunyo umumiy hisoblanadi. Bunday anglashning ikkinchi qutbi inson maqsadlar va muammolar qo'yishi, erkinlikka intilishi, dunyoning mutlaqligi va transsendentaligini tushunib yetishidir. Ekzistensiya erkinligi anglab yetiladi: egzistensiya va transsendensiya o'rtasida farq paydo bo'ladi, individual ong shakllanadi va rivojlanadi;

ikkinchidan, yuqorida zikr etilgan madaniy dunyolarni tarixda ilk bor vujudga kelgan o'zlikni anglash, tafakkurning o'zi haqida mulohaza yuritish birlashtiradi.

uchinchidan, universal aql va din davri keladi. Bu davrda paydo bo'lgan tafakkurning universal, fundamental kategoriyalari va jahon dinlarining asoslari hanuzgacha amalda qo'llaniladi.

to'rtinchidan, refleksiya, skeptitsizm, an'anaga tanqidiy munosabat va uning o'zgarishlari davri keldi;

beshinchidan, «dunyoviy vaqt o'qi» davri asosiy tamoyillarning aniqlashligi va osoyishtalik ruhi bilan sug'orilgan mifologik bosqichning yakuni bilan tavsiflanadi. Oqilona tafakkur mifni o'rganadi, uni oqilonalashtiradi, uning sabablarini aniqlaydi, eski miflarga majoziy tus berish yo'li bilan yangi miflar yaratadi. Ma'naviyat sohasida politeizmga qarshi isyon, monoteistik dinga intilish yuz beradi. Inson o'z tajribasi imkoniyatlarining cheksizligini anglab yetadi, biroq u qo'ygan muammolar o'zining uzil-kesil yechimini topmaydi. K.Yaspers ushbu holga universal, madaniyatlararo tus beradi.

² Ясперс К. Смысл и историчность истории. – М., 1991. – 32–33-б.

oltinchidan, «dunyoviy vaqt o'qi» davrida ma'naviy erkinlik, narsalar va hodisalarga masofadan turib yondashish qobiliyati, odamlar, xudo va transsendent dunyoga qarshi isyonkorlik ruhi bilan ajralib turuvchi atoqli faylasuflar paydo bo'ladi.

Qarshimizda o'ta teran abstraksiyalarga qodir bo'lgan, butun dunyoda ozodlik va baxt-saodatni barqaror etishga intilayotgan, ularga g'oya sari yuksalish, ataraksiya, meditatsiya, nirvana, Dao yoki Xudo yordamida erishishga harakat qilayotgan shaxsning yangicha tipi namoyon bo'ladi. Insonda yolg'izlik hissi, dunyodan, jamiyatdan yuz o'girish qobiliyati paydo bo'ladi. Buyuk zotlar (autentik inson) ta'sirida xalq ommasi o'zgaradi va pirovard natijada inson ulkan sakrashni amalga oshiradi. «Dunyoviy vaqt o'qi» konsepsiyasi asosida K. Yaspers ushbu davrda sinxron tarzda vujudga kelgan qadriyatlar fan tarixining ham, insoniyat tarixining ham yagonaligini belgilovchi fundamental omil hisoblanishini, ular hosil qilgan «ideal» o'q atrofida insoniyatning real tarixi hanuzgacha aylanayotganini ko'rsatib beradi. Hozir dunyo miqyosida shunday vaziyat yuzaga keldi – eski qadriyatlar tizimlari vayron bo'lmoqda, dunyo (makon va zamon, sababiy bog'lanishlar va sh.k.), inson va jamiyatning o'zaro nisbati, yangi dunyoviy tartib haqida yangicha tasavvurlar shakllanmoqda, inson faoliyatining turli sohalarida olg'a siljishlar yuz bermoqda. Yangi texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida insoniyat o'z rivojlanishida ulkan sakrashni amalga oshirmoqda. Yangi «dunyoviy vaqt o'qi» davri O'zbekiston uchun ham ulkan ahamiyatga ega, zero, bugungi kunda yurtimizning rivojlanishi uchun zamin yaratilmoqda. O'zbekiston jahon sivilizatsiyasi konteksti bilan uzviy bo'lgani bois, butun dunyoda yuz berayotgan jarayonlar unga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Jahon sivilizatsiyasining o'zi esa inson shaxsiyatining yangicha tipi shakllanish jarayonlariga ko'p jihatdan bog'liq, zero, u kishilik jamiyatining o'zagi hisoblanadi. O'z-o'zidan ravshanki, bu yerda o'zini qurshagan muhitda mo'ljal olish va sivilizatsiyaning rivojlanish yo'llarini prognoz qilishga qodir bo'lgan inson obrazi ulkan rol o'ynaydi. Inson tabiatini kosmik, biologik, psixologik, ijtimoiy va madaniy integral yaxlitlik sifatida tushunish inson ekzistensiyasining voqelik bilan ozmi-ko'pmi muvofiq keluvchi obrazini yaratish va XXI asr boshida yuz berayotgan jarayonlarni tushuntirish imkonini beradi.

Inson modellari majmuini o'rganish asosida inson ekzistensiyasining inson fenomeni kaos va tartibning bir-biriga o'tishidir, inson shaxsi o'z mohiyatiga ko'ra monada hisoblanadi, ya'ni inson – bu Koinot gologrammasidir, degan tasavvur bilan bog'liq bo'lgan umumiy paradigmasi taklif qilinadi. Mazkur yondashuv (golografik tuzilmalar

sifatidagi) Inson va Koinotni sinergik borliqning yagona modelida birlashtirish imkonini beradi. Bundan insonning korpuskulyar-to'liqini tabiati haqidagi tasavvur o'z-o'zidan kelib chiqadi. Ayni paytda, ushbu yondashuv inson miyasi faoliyatining ehtimol tutilgan mexanizmini o'ziga xos tarzda tushuntirish, ya'ni asosiy fikrlash jarayonlari miyada emas, balki undan tashqarida, miyani qurshagan faol avtomat-hujayra muhitida sodir bo'ladi, deb tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Golografik modelda Koinot empirik jihatdan insoniyatda, har bir ayrim insonda ozmi-ko'pmi to'liq gavidalanuvchi Kosmik Inson (universal inson) sifatida namoyon bo'ladi. Ayni shu sababli har bir inson potensial, virtual darajada butun dunyoni o'zida mujassamlashtiradi. Insonni monada sifatida tasavvur qilish yuz berayotgan ijtimoiy jarayonlarni tushinishda yaxshi samara beradi. Aynan inson sotsium mikrokosmosi sifatida jamiyat rivojlanish jarayonining harakatlantiruvchi kuchi sifatida maydonga chiqadi, zero, jamiyat insonning jismoniy va ma'naviy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishi yoki bunga monelik qilishiga qarab, yo faol muvozanat va harakat holatida bo'ladi, yo inqirozga yuz tutadi va o'z-o'zidan zavol topadi. Zotan inson umumiylik (ijtimoiylik) omili emas, balki monada bo'lgan sharoitda individlarning o'zaro aloqasi rezonans tamoyiliga muvofiq yuz beradi. Bu holda ayni shunday yondashuv ekologik, iqtisodiy, axloqiy, mafkuraviy va sivilizatsion xususiyatga ega bo'lgan muammolarning butun bir majmuini yechish imkoniyatini beradi. XXI asr boshida inson fenomeni eng avvalo insonparvar shaxs, insonparvar mafkura va insonparvar jamiyat mezonlariga muvofiq o'rganiladi va yoritiladi.

Bizning nazarimizda, Inson va Koinot o'zaro nisbatining golografik modeli insonga boshqa mavjudotlar ustidan ulkan hokimiyatni bergan individning evrilishlar fenomeni, individ va ijtimoiy guruhlar xulq-atvorida qo'rquvning ahamiyati, «inson – o'simlik» kvant aloqasi, ya'ni axborot molekularining ichki muhitida yuz berayotgan o'ta teran kvant jarayonlari ruhiy hodisalarni faol kodlash imkonini berishi kabi hodisalarni yangicha talqin qilish uchun imkoniyat yaratadi. Mazkur model dolzarb muammo – individualizm va kollektivizmning o'zaro nisbati muammosini yechish, binobarin, sotsium va madaniyatning inqirozidan chiqish yo'lini topish imkonini beradi.

Inson ekszistensiyasining murakkab dunyosi insonning faoliyat va ijod subyekti sifatidagi virtual borlig'i bilan uzviy bog'liq bo'lib, u inson tabiati haqidagi yangicha tasavvurni beruvchi va inson ruhiyatining kosmik asoslarini namoyon etuvchi transpersonal psixologiya sari yo'l ochadi. Aynan subyektning virtual borlig'i postindustrial sivilizatsiya sari harakat

yo'lida virtual texnologiyalarning inson hayot faoliyatidagi o'rni va ahamiyatini tushuntirish imkonini beradi. Ushbu darslik konteksti bilan *inson o'zligining politsentrik modeli uyg'un bo'lib, u ichki dialogga, turli xil nuqtayi nazarlarga ega bo'lgan subyektni tushunishga imkoniyat yaratadi. U voqelikni amalda har tomonlama qamrab olishga harakat qiluvchi metodologik pilyuralizmning psixologik asosini tashkil qiladi. Natijada ko'p sonli axborotga ega bo'lgan, his-tuyg'ularining boyligi, moslashuvchan fikrlash qobiliyati, empatiyaga moyilligi bilan ajralib turadigan, ya'ni ta'bir joiz bo'lsa, universallik va insoniylikning ortiqcha «geni»ga ega bo'lgan shaxs paydo bo'ladi.*

Hozirgi vaqtda jamiyat hayotining barcha jabhalarini tubdan o'zgartirish jarayonlari butun dunyoda kuzatilmoqda, ularning ijobiy natijalari davlat va din munosabatlari sohasida ham namoyon bo'layotir. Bu yerda yangicha siyosiy tafakkur va u bilan uzviy bog'liq bo'lgan ochiqlik va oshkoralik, diniy aqidaparastlikning har qanday ko'rinishlariga, o'zgacha fikrlovchilarga, shu jumladan boshqa din vakillariga nisbatan toqatsizlikka chek qo'yish ulkan rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan hozirgi zamon diniy fanatizmga ijtimoiy-siyosiy baho berish muammosi yuzaga keladi. Ayni shu muammoning keskinlashuvi ayrim hollarda bizning mamlakatimizda ham, chet elda ham xavfli vaziyatlar yuzaga kelishiga sabab bo'layotir. XXI asr boshida diniy fanatizm va shaxsga kuch ishlatish yo'li bilan tazyiq o'tkazish hollari avvalgidek namoyon bo'lmoqda, ularning xavflilik darajasi beqarorlik davrlarida, inqirozli vaziyatlarda ayniqsa kuchaymoqda.

Butun dunyoda dinga munosabatning umumiy manzarasiga dinning kelajagi nuqtayi nazaridan yondashish, bizningcha, o'rinli bo'ladi. Bugungi kunda bu muammo sotsiologiya, madaniyatshunoslik, falsafa, dinshunoslik va teologiyaga oid adabiyotlarda tadqiqotlar va mulohazalar predmetiga aylanmoqda. Din ustqurma hodisa sifatida jamiyat hayotida muayyan *ijobiy vazifalarni bajarishi teran anglab yetilmoqda. Masalan, diniy xizmatchilar ijtimoiy hayotning ichkilikbozlik va giyohvandlik, jinoyatchilik va axloqsizlik kabi illatlariga qarshi kurash olib boradilar, jamiyatni yangilash jarayonlarida ishtirok etadilar. Turli konfessiyalar namoyandalarining yordami va madadidan yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda foydalanish yaxshi samara berishi muqarrardir, zero, jahon madaniyati rivojlanishining ming yillik an'analarini o'ziga singdirgan turli dinlarning aqidalarida umuminsoniy axloq qoidalari qayd etilgan.*

O'z-o'zidan ravshanki, dindan siyosiy amaliyotda aksilinsoniy maqsadlarda foydalanilishi ham mumkin. Aynan shunday maqsadlarga erishish uchun millatchilar, natsional-byurokratlar, separatistlar,

ekstremistlar va diniy aqidaparastlar dindan va diniy fanatizmdan foydalanadilar. Ayni paytda diniy fanatizm, ekstremizm va diniy aqidaparastlik kabi chirkın hodisalar butun dunyoda kuzatilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik, madaniy inqiroz va siyosiy bo'ronlardan ham «bahra» oladi.

Ma'lumki, so'nggi yillarda turli «yangi» dinlar va mazhablar soni sezilarli darajada ko'paydi. Hozirgi ilmiy-texnik sivilizatsiyaning ma'naviy hayotida qadimgi sharq mistitsizmi g'oyalarining ta'siri ancha kuchaydi. Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi xalqlarining diniy urf-odatlariga qiziqish kuchaymoqda. Noyevropacha madaniyatlarining diniy unsurlari Yevropa madaniyatiga faol kirib kelmoqda³. Bugungi kunda ko'z o'ngimizda yuz berayotgan madaniyatlar muloqoti, aniqroq aytganda Sharq va G'arb madaniyatlari sintezi nafaqat ijobiy, balki salbiy oqibatlarga ham olib kelayotir. Masalan, ayrim ezoterik, diniy-mistik harakatlar va tashkilotlarga xos bo'lgan diniy amaliyot shakllari va usublari o'z muxlislarida diniy fanatizمنى muayyan unsurlarini shakllantiradi va mustahkamlaydi. Ular yalpi vayronkorlik va nigilistik xususiyatga ega bo'lgan mo'ljallari bilan tavsiflanadi. Buni ayrim g'arb mamlakatlarida mazkur «yangi» dinlarning sobiq muxlislarini asosan tibbiy vositalar yordamida normal hayotga qaytarish bilan shug'ullanuvchi maxsus agentliklar paydo bo'lgani ham tasdiqlaydi⁴.

Hozirgi vaqtda dunyoning turli mintaqalarida kuzatilayotgan dinning siyosiylashuvi jarayoni ham diniy fanatizm bilan bog'liq muammolarning butun bir majmui (u ijtimoiy, tarixiy, etnik, falsafiy, psixologik, axloqiy va boshqa muammolarni o'z ichiga oladi) dolzarblashuviga sabab bo'layotir. Ziddiyatli sharoitlarda rivojlanayotgan dunyoda odamlarni jipslashtiruvchi, insonning qadr-qimmatini yuksaltiruvchi mardlik, dovyuraklik, fidokorlik, nekbinlik, do'stlik, mehr-muruvvatlilik kabi yuksak axloqiy fazilatlar bilan bir qatorda, kishilar o'rtasiga nifoq soluvchi, insonning qadr-qimmatini kamsituvchi shafqatsizlik, bag'ritoshlik, riyokorlik, sotqinlik, johillik, aqidaparastlik ham mavjud. Bularning barchasi «jamiyatdagi munosabatlarda keskinlik paydo bo'lishiga, inson o'z qobig'iga o'ralishiga, ijtimoiy tartibning beqarorlashuviga olib keladi. Bunga diniy fanatizm ham o'z hissasini qo'shadi.

Shunday qilib, darslikning ikkinchi qismida diniy fanatizm fenomeni madaniyat tarixi, din va hurfikrllilik tarixiga oid keng ma'lumotlardan, ayrim gumanitar va ijtimoiy fanlarning bilimlaridan foydalangan holda

³ Masalan, Qarang: Tkacheva A.A. Индуистские мистические организации и диалог культур. – М., 1989. New Religions Movements and Rapid Social Change. – P., 1986.

⁴ Qarang: Tkacheva A.A. Индуистские мистические организации и диалог культур. – М., 1989. – 42-б.

kompleks ta'lim qilinadi. Diniy fanatizm ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy-psixologik va biopsixologik asoslarga ega ekanligi, XXI asr boshida u hozirgi dunyoning ham g'arbda, ham Sharqda kuzatilayotgan jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ziddiyatlar ta'sirida vujudga kelgan bir qator muammolarini ifodalashi ko'rsatib beriladi. Diniy fanatizm mo'ljallarini shakllantirish maqsadida inson ongi va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish usullari yoritiladi, bunday ta'sir ko'rsatish mexanizmlari hozirgi zamon fani natijalari nuqtayi nazaridan tushuntiriladi. Diniy fanatizmning tarixiy metamorfozalariga tavsif beriladi va insonda bag'rikenglik, odamiylik prinsiplarini hamda jahon madaniyati durdonalarini o'zlashtirish jarayonida yuksak madaniyatni shakllantirish asosida mazkur chirkin hodisaga chek qo'yish yo'llari taklif qilinadi.

Darslik tabiiy va ijtimoiy fanlar sohasida qo'lga kiritilgan eng so'nggi yutuqlarga, madaniyat, mifologiya, din, san'at va falsafa tarixining inson tabiati va Koinot sirlariga daxldor bo'lgan faktlariga asoslanadi. U mutaxassislar, aspirantlar, talabalarga va keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

FOYDALANISH UCHUN TAVSIYA ETILGAN DARSLIK VA O'QUV QO'LLANMALAR RO'YXATI

Asosiy:

1. Karimov I. A. Inson mafaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyat. 14-jild. –T.: O'zbekiston, 2006
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008
3. Karimov I. A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. –T.: O'zbekiston, 2009. -24 b.
4. Karimov I. A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. –T.: O'zbekiston, 2009
5. Karimov I. A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash - bizning oliy maqsadimiz. T.17. –Toshkent. O'zbekiston, 2009.
6. Karimov I. A. Hamkorlik, taraqqiyot va xavfsizlikni ta'minlash yo'lidan Xalq so'zi. – 2010-yil 22-sentabr.
7. Karimov I. A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 12-noyabr. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
8. Karimov I. A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. –T.: O'zbekiston, 2010. -78 b.
9. Karimov I. A. BMT sammitining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisidagi nutq. –T.: O'zbekiston, 2010.
10. Karimov I. A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.: O'zbekiston, 2011. 386-b.
11. Karimov I. A. Buyuk va muqaddassan mustaqil vatan. O'zbekiston mustaqilligining 20 yilligiga bag'ishlangan ma'ruza. T.: O'zbekiston, 2011.
12. Falsafa. Faylasuflar milliy jamiyati. -T.2006.
13. Jahon falsafasi tarixidan lavhalar. UFMJ. –T.: 2004
14. Sharq falsafasi. Mualliflar jamoasi.–T.: 2006.
15. G'arb falsafasi. Sharq.-T.: 2004.
16. Choriev A. Inson falsafasi. Mustaqil shaxs.-T.: 2004.

Qo‘shimcha:

17. «Antropologicheskiy povorot» v filosofii XX veka. Vilnyus, 1989.
18. Aristotel. O dushe. Sobranie sochineniy v 4-x t. T. I. -M.:, 1975.
19. Berdyaev N.A. Samopoznanie L., 1991.
20. Kant I. Antropologiya: soch. T. 6. -M.: 1966.
21. Gegeel G. Fenomenologiya duxa -M.: 1989.
22. Gumilyov L.N. Etnogenez i biosfera zemli. L., 1990.
23. Xaydigger M. Btie i vremya -M.: 1997.
24. Grigoryan B. T. Filosofskaya antropologiya -M.:, 1982
25. Groff S. Za predelami mozga -M.: 1992
26. Delez J. Logika smsla -M: 1995.

Internet resurslari

1. www.ziyonet.uz
2. www.philosophy.ru
3. <http://www.intencia.ru>
4. <http://www.anthropology.ru>
5. <http://www.ido.rudn.ru>
6. <http://www.filosofia.ru>
7. <http://www.falsafa.dc.uz>
8. <http://www.phenomen.ru>
9. <http://www.lib.rusfilosof>
10. <http://www.filam.rug/sait.phg>

MUNDARIJA

Kirish	3
Birinchi qism. XXI asr boshida inson fenomeni.....	10
Falsafiy antropologiya (inson falsafasi).....	10
Insonning biologik darajasi.....	91
Insonning madaniy omili.....	162
Insonning psixologik omili.....	200
Ikkinchi qism. Diniy fanatizm fenomeni.....	
Diniy fanatizmning kelib chiqishi, asoslari, mazmuni shakllari.....	260
Diniy fanatizm va dindorlik.....	300
Diniy-madaniy an'analarning ahamiyati.....	347
Falsafiy atamalar (glossariy).....	382
Foydalanish uchun tavsiya etilgan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yxati.....	